

Maakt de Gooise r een kans in Friesland? Een evaluatieve studie naar de waardering van de r onder meisjes

Jessica Koppers en Renée van Bezooijen

Abstract

In present-day Standard Dutch as spoken in the Netherlands three main categories of pronunciation variants of /r/ can be distinguished. In addition to the older alveolar and uvular realisations, there is now an approximant [r], which only occurs in postvocalic position. This new variant is spreading at a fast rate from the Randstad to the more peripheral areas in the Netherlands. Children, especially girls, appear to play a central role in this diffusion process. In Groningen many local children already speak with an approximant [r]. In Friesland, however, the approximant seems to be hardly ever or never used by native children, not when speaking Dutch and even less likely when speaking Frisian. Is there a chance that this situation might change in the near future? In this article an evaluation experiment is described which aimed at assessing how approximant [r] is perceived by girls between 12 and 16 years in Leeuwarden en Zwaagwesteinde. The results were compared with the reactions of girls in southern Limburg, Het Gooi and south-eastern Gelderland. We made use of the matched-guise technique, in which listeners evaluated the same Dutch text read by the same female speaker with different combinations of /r/-variants. It appeared that the Frisian girls hold a positive attitude towards postvocalic approximant [r], at least when combined with prevocalic alveolar [r]. They prefer this combination above the typically Frisian alveolar [r] in all positions. It may tentatively be concluded that there are no obstacles for an infiltration of the Randstad [r] in Dutch spoken in Friesland by children.

1. Uitspraakvarianten van de /r/

In het Nederlands kan het foneem /r/ op veel verschillende manieren worden uitgesproken. Welke uitspraak men gebruikt, hangt af van individuele, sociale en regionale factoren. Er zijn geen linguïstische consequenties aan verbonden in die zin dat de betekenis van een uiting er niet door wordt aangetast.

De verschillende varianten onderscheiden zich door de plaats van articulatie en de wijze van articulatie. De alveolaire [r], ook wel tongpunt-r genoemd, wordt vóór in de mond uitgesproken, met de punt van de tong tegen de tandkassen van de bovenste snijtanden. Er wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen een getrilde vorm, waarbij de tong meerdere malen contact maakt, en een getapte of geflapte vorm, waarbij er slechts één keer contact plaatsvindt. De realisatie van de uvulaire [r], ook wel huig-r of brouw-r genaamd, is achter in de keel. Er is een getrilde en een geschraapte variant. In de literatuur wordt ook wel gewezen op het voorkomen van een uvulaire approximant (bijvoorbeeld Vieregge & Broeders 1993), maar wij zijn deze variant in ons eigen onderzoek niet vaak tegengekomen. Bij approximantische realisaties naderen de articulatoren elkaar zonder dat er daadwerkelijk contact plaatsvindt.

De meest recente variant van de /r/ in het Nederlands is de niet-uvulaire approximantische [r], die bekend staat als de Gooise r. Over de precieze plaats van articulatie van de Gooise r bestaat nog onduidelijkheid. Van Reenen (1994) is van mening dat het om een palataal-velaire klank gaat. Mees en Collins (1982) menen dat de Gooise r pre-velair is en Booij (1995) denkt dat het om een palataal gaat. Ook over de manier van articulatie van de Gooise r verschillen de meningen. Sommige taalkundigen (Stroop 1998, Van den Toorn

1992) stellen dat het altijd om een retroflex gaat, wat inhoudt dat de tong naar achteren wordt gekruld. Volgens anderen (Van Reenen 1994) echter is het soms een retroflex, en weer anderen (Mees & Collins 1982) stellen dat de Gooise r alleen maar klinkt als een retroflex maar het niet echt is.

Heerst er over de fonetische eigenschappen van de Gooise r nog veel onduidelijkheid, over de fonologische eigenschappen is men het eens. In het hedendaags Standaardnederlands komt de Gooise r alleen voor na een vocaal, dat wil zeggen in de coda van de lettergreep. Men kan de Gooise r dus horen in een woord als *hoor* en *kort*, maar niet in een woord als *roos* of *brood*, met de /r/ in de onset.

De situatie in het Standaardfries is minder complex dan in het Standaardnederlands. Terwijl in het hedendaags Standaardnederlands de drie genoemde varianten van de /r/ alle min of meer acceptabel worden gevonden, wordt in het Standaardfries alleen de tongpunt-r geaccepteerd. Duijff (2002: 36) zegt: “De uitspraak van [r] is in het Fries anders dan in het Nederlands. De Friese [r] wordt altijd gerealiseerd met de tongpunt en blijft dus in goed Fries een ‘ratelklank’.” De huig-r komt weliswaar bij een minderheid van de Friestalige sprekers voor, maar wordt als een afwijking gezien (Popkema 2006: 63). In het Leeuwarder dialect, een van de Stadsfriese variëteiten, is de huig-r meer algemeen (Van Bezooijen 2006). In de literatuur over het Fries vindt men geen verwijzingen naar een approximantische variant van de /r/, vergelijkbaar met de Gooise r.

2. Oorsprong en verspreiding van de Gooise r

De Gooise r is genoemd naar het Gooi, het gebied ten zuidoosten van Amsterdam waar veel van de televisie- en radio-uitzendingen plaatsvinden. Sommigen denken dat deze klank hier zijn oorsprong heeft. Ook andere Hollandse plaatsen komen echter in aanmerking. De Gooise r is voor het eerst genoemd in 1938, tegelijkertijd en hoogstwaarschijnlijk onafhankelijk van elkaar, door twee Nederlandse taalkundigen. Beiden maken gebruik van de letter *j* om de Gooise r weer te geven. Deze halfvocaal lijkt qua gehoorsimpresie het meest op de Gooise r. Meertens (1938) spreekt zich negatief uit over het gebruik van de Gooise r door “de aankondigers der radio-programma’s en alle andere laat ik maar zeggen ‘officiële’ sprekers van onze Nederlandse omroepmikrofoon” (p.54). Kloeke (1938) wijst op de opkomst van de Gooise r in Rotterdam en Leiden. Hij stelt: “De klank schijnt van stedelijke herkomst (bij boeren heb ik hem nog niet gehoord) en wekt kleinburgerlijke associaties. Merkwaaardig genoeg heb ik hem bij zeer bejaarde lieden niet aangetroffen. Is het dus ook een nieuw modeverschijnsel?” (p.55).

Empirisch onderzoek naar het voorkomen en de verspreiding van de Gooise r is lang uitgebleven. In zijn werkelijke-tijd-onderzoek naar de spraakkenmerken van Nederlandse (en Vlaamse) radioverslaggevers op de nationale omroep (gebaseerd op archiefopnames) registreert Van de Velde (1996) voor 1935 35% gereduceerde postvocale r-realiserings en voor 1993 70%. De toename betreft met name approximantische realisaties, die als varianten van de Gooise r kunnen worden beschouwd. In een contemporaine steekproef van 100 Nederlandse televisiepresentatoren komen Van Bezooijen en Giesbers (2003) tot een percentage Gooise r gebruikers van 67. Het gaat hier om personen die in de beluisterde opname op z’n minst één keer, en dus niet noodzakelijkerwijs in alle postvocale gevallen, een Gooise r gebruiken. Vrouwelijke presentatoren blijken significant vaker een Gooise r te gebruikendan mannelijke presentatoren: 86% tegenover 53%.

De Gooise r komt niet alleen voor in de media, maar ook bij ‘gewone’ taalgebruikers. Een eerste verkennend onderzoek is uitgevoerd door Van Bezooijen, Kroezen en Van den Berg in 2002 onder 10- tot 13-jarige korfbalspelertjes en hun ouders. Ook hier gebruikten de

dochter/moeders significant vaker een Gooise r dan de zonen/vaders: 47% tegenover 33%. Daarnaast was er een effect van regio. In het westen (Haarlem) werd aanzienlijk vaker een Gooise r gebruikt dan in het oosten (Nijmegen): 58% tegenover 23%. En ten slotte was er een sterk effect van leeftijd: de kinderen gebruikten meer dan vijf keer zo vaak een Gooise r als hun ouders: 68% tegenover 13%.

Naast Haarlem en Nijmegen heeft Van Bezooijen (niet gepubliceerd) in 2004 opnames gemaakt van kinderen in 21 andere steden en dorpen verspreid over Nederland. Het ging telkens om 20 kinderen, 10 meisjes en 10 jongens, van 10, 11 of 12 jaar oud. Zij lazen in (hun benadering van) het Standaardnederlands een lijst van 25 woorden voor, 17 met een /r/ en 8 afleiders. Er was een enorme spreiding in het aantal kinderen per plaats dat op z'n minst één woord uitsprak met een Gooise r. Om een zuiver beeld te krijgen zijn alle niet-lokale kinderen (in sommige plaatsen was er nogal wat immigratie vanuit de Randstad) uit de analyses verwijderd. Vervolgens is er op grond van de percentages een indeling gemaakt van de steden en dorpen in zes stadia van verspreiding: verspreiding van de Gooise r compleet (100% van de kinderen), bijna compleet (> 75%), behoorlijk gevorderd (> 50%), enigszins gevorderd (> 25%), begin (>0%), nog niet begonnen (0%). De indeling is te zien in Tabel 1.

Tabel 1. Verspreiding van de Gooise r in steden en dorpen (Van Bezooijen 2004, ongepubliceerde gegevens)

Plaats	Provincie	Type plaats	Stadium
Haarlem	Noord-Holland	stad	compleet
Vogelenzang	Noord-Holland	dorp	compleet
Zoetermeer	Zuid-Holland	stad	compleet
Stompwijk	Zuid-Holland	dorp	compleet
Amersfoort	Utrecht	stad	compleet
Zwolle	Overijssel	stad	bijna compleet
Soesterberg	Utrecht	dorp	bijna compleet
Lelystad	Flevoland	stad	bijna compleet
Middelburg	Zeeland	stad	bijna compleet
Groningen	Groningen	stad	bijna compleet
Nijmegen	Gelderland	stad	behoorlijk gevorderd
Ewijk	Gelderland	dDorp	behoorlijk gevorderd
Vrouwenpolder	Zeeland	dorp	behoorlijk gevorderd
's-Heerenbroek	Overijssel	dorp	enigszins gevorderd
Oostwold	Groningen	dorp	enigszins gevorderd
Leeuwarden	Friesland	stad	begin
Emmen	Drenthe	stad	begin
Loon op Zand	Noord-Brabant	dorp	nog niet begonnen
Maastricht	Limburg	stad	nog niet begonnen
Borgharen	Limburg	dorp	nog niet begonnen
Weidum	Friesland	dorp	nog niet begonnen
Tilburg	Noord-Brabant	stad	nog niet begonnen
Veenoord	Drenthe	dorp	nog niet begonnen

Uit Tabel 1 kan worden opgemaakt dat de verspreiding van de Gooise r onder kinderen in de Randstad (Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht) (zo goed) als compleet is. (Vrijwel) alle

kinderen gebruiken er op z'n minst af en toe (maar meestal altijd) een Gooise r. Iets minder voor de hand liggend blijken ook veel van de kinderen in Middelburg en Groningen een Gooise r te gebruiken. In deze meer perifere gebieden lijkt het gebruik van de Gooise r wel vooral een stedelijke aangelegenheid te zijn. De twee dorpen, Vrouwenpolder en Oostwold, bevinden zich in een minder ver gevorderd stadium van verspreiding dan de direct in hun nabijheid liggende steden. Er zijn vier provincies waar de Gooise r nog door weinig of geen kinderen wordt gebruikt, namelijk Friesland en Drenthe in het noorden en Noord-Brabant en Limburg in het zuiden.

3. Houding tegenover de Gooise r

Om inzicht te krijgen in de achtergrond en mogelijke toekomst van de verspreiding van de Gooise r heeft Van Bezooijen (2005) een onderzoek uitgevoerd naar de houding van mensen tegenover de Gooise r en deze vergeleken met hun houding tegenover de tongpunt-r en de huig-r. Het onderzoek is uitgevoerd onder volwassen vrouwen en mannen in vier verschillende regio's: het zuiden van Limburg, de Randstad, Friesland en het zuidoosten van Gelderland. Er waren twee leeftijdsgroepen, namelijk ouder dan 45 jaar en jonger dan 45 jaar. De proefpersonen kregen een aantal inhoudelijk identieke tekstfragmenten te horen die door dezelfde spreker waren ingesproken met vier verschillende combinaties van /r/-varianten, namelijk (1) prevocaal en postvocaal tongpunt-r, (2) prevocaal en postvocaal huig-r, (3) prevocaal tongpunt-r en postvocaal Gooise r en (4) prevocaal huig-r en postvocaal Gooise r. De proefpersonen werd gevraagd de verschillende tekstversies te scoren op aantrekkelijkheid ('Zou u zelf zo willen spreken?') en geassocieerde persoonlijkheidskenmerken (sympathie en sociale status).

De oordelen van de mannelijke luisteraars over aantrekkelijkheid verschilden niet significant van die van de vrouwelijke luisteraars, hoewel dit op grond van het seksegebonden verschil in gebruik (vrouwen spreken vaker met een Gooise r dan mannen, zie boven) wel voor de hand had gelegen. Ook maakte de leeftijd van de proefpersonen niet uit. Wel kwam er een samenhang met de regionale herkomst van de proefpersonen aan het licht. De reacties op de Gooise r waren het positiefst in de Randstad, waar de Gooise r ook het meest wordt gebruikt. Twee regio's namen een tussenpositie in, namelijk Gelderland, waar autochtone kinderen al geregeld een Gooise r gebruiken, en, nogal verrassend, ook Friesland, waar de Gooise r bij autochtone kinderen nog niet voorkomt. Friesland verschilt in dit opzicht van Limburg, waar de afwezigheid van de Gooise r gepaard gaat met een negatieve houding. De verschillende uitspraakvarianten van de /r/ hadden geen enkele invloed op de mate waarin de spreker sympathiek werd gevonden. Er was wel een consistente associatie met sociale status. In alle vier de regio's werd de spreker een hogere sociale status toegekend als ze met een Gooise r sprak dan wanneer ze de andere varianten van de /r/ gebruikte.

4. Doelstelling van het huidige onderzoek

Het genoemde evaluatie-onderzoek van Van Bezooijen (2005) is uitsluitend uitgevoerd bij volwassenen. Zeker zo interessant zijn, in onze ogen, de reacties van kinderen. Immers, zij zijn het die de Gooise r door Nederland verspreiden. Veel meer kinderen dan volwassenen spreken met een Gooise r. Ze nemen deze dus niet over van hun ouders. Van Bezooijen (2005: 29) formuleert het als volgt: "Most children do not start out with an approximant /r/ at home but with an alveolar or uvular /r/. They switch to approximant /r/ at a later date. They pick up the innovation in the street or at school, where they hear it being used by older

children or children who moved in from an area where approximant /r/ is more common.” Migratiekinderen uit de Randstad zouden in het verspreidingsproces een cruciale rol kunnen spelen. De vraag is dan wel of de lokale kinderen in de gebieden waar de Gooise r nog weinig voorkomt, open staan voor de nieuwe r. De Gooise r maakt vooral kans in de gebieden waar de kinderen er wat in zien, waar ze er positief tegenover staan. Het hier gepresenteerde onderzoek dient tegen deze achtergrond te worden geplaatst.

Het onderzoek dat we hier bespreken, is op een vergelijkbare manier opgezet en in dezelfde regio's uitgevoerd als het evaluatie-onderzoek van Van Bezooijen (2005). In ons geval zijn echter geen volwassen luisteraars gebruikt maar kinderen. De centrale onderzoeksvraag was: Wat is de houding van meisjes tegenover de Gooise r vergeleken met de meer traditionele varianten van de /r/ en hangt deze samen met de regio waaruit de meisjes afkomstig zijn? We waren vooral geïnteresseerd in de reacties van kinderen uit Friesland, omdat het onderzoek onder volwassenen in dit gebied de meest verrassende resultaten had opgeleverd. De volwassenen uit Friesland gaven significant hogere aantrekkelijkheidsscores voor de tekstversies met een Gooise r in postvocale positie dan die met een postvocale tongpunt r of huig r, terwijl zowat iedereen in Friesland met een tongpunt-r spreekt, zowel in het Fries als in het Nederlands (zie Sectie 1).

5. Methode

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de matched-guise techniek zoals ontwikkeld door Lambert et al.(1960) en later ook gebruikt door Labov (1972). Deze techniek is uitermate geschikt om subjectieve oordelen over gesproken taal te meten. In het huidige onderzoek, en ook in het onderzoek van Van Bezooijen (2005), heeft een en dezelfde spreker een standaardtekst voorgelezen met als enige variatie de uitspraak van de /r/. Intonatie, stemgebruik en voorleeskwaliteit zijn in de fragmenten gelijk. Op deze manier kunnen eventuele verschillen in de oordelen over de verschillende tekstversies alleen worden toegeschreven aan de verschillen in uitspraak van de /r/.

5.1 Spraakmateriaal

De gebruikte tekst bestaat uit 100 woorden en luidt als volgt:.

Hallo, ik ben *Robin van Veer*. Ik ben *veertien* jaar. Ik heb *bruine* ogen en *donkerblond* haar. Ik heb een *broer*, die heet *Jasper* en een *zusje* die *Floor* heet. Samen met hen en mijn ouders woon ik in de *Prins Willem Alexanderstraat*. Ik ga naar de *Zuiderpoortschool*. Als ik geen *huiswerk* heb, *luister* ik veel naar muziek en ik *sport* ook *graag*. *Verder* vind ik het *erg* leuk om met mijn *kater* te spelen. Zijn naam is *Krabbetje*, omdat hij *graag* overal aan *krabt*, vooral aan de *deur*. Ik *borstel* mijn *kater* ook *iedere* dag, omdat hij zo *verhaart*.

De /r/ komt 38 keer voor in de tekst. In de prevocale positie (schuin gedrukt) komt de /r/ 12 keer voor en in de postvocale positie (vet gedrukt) 26 keer. De tekst is op vier verschillende manieren voorgelezen door de matched-guise spreker. De vier combinaties zijn:

1. prevocale huig-r en postvocale huig-r (hh)
2. prevocale huig-r en postvocale Gooise r (hg)
3. prevocale tongpunt-r en postvocale tongpunt-r (tt)
4. prevocale tongpunt-r en postvocale Gooise r (tg)

De voorgelezen fragmenten zijn met behulp van Adobe Audition opgenomen in een geluidsbestendige cabine op het *Max Planck Institut für Psycholinguistik* in Nijmegen. Adobe Audition is een softwareprogramma waarmee digitale opnames kunnen worden gemaakt. Om de aanwezigheid van de matched-guise spreker voor de luisteraars te verbergen, zijn er ook nog fragmenten van acht andere sprekers opgenomen. Zij lazen dezelfde tekst voor, met verschillende combinaties van r-en. In totaal waren er zo twaalf geluidsfragmenten. Deze zijn in twee verschillende volgordes aan de luisteraars aangeboden. De volgorde was zo bepaald dat de matched-guise fragmenten altijd werden gescheiden door twee andere fragmenten. De fragmenten werden van te voren met een cijfer ('spreker 1', etc.) aangekondigd en duurden ongeveer 30 seconden. De proefpersonen klikten zelf steeds het volgende fragment aan. Zij bepaalden dus zelf de duur van het experiment.

5.2 Sprekers

De matched-guise spreker was 28 jaar toen de opnames werden gemaakt. Zij heeft tot haar twaalfde in de buurt van Arnhem gewoond, daarna tot haar negentiende in Rotterdam en vanaf die tijd in Nijmegen. Haar moeder komt uit Drachten en haar vader uit Utrecht. Ze wisselt in haar spontane spraak het gebruik van de huig-r en de tongpunt-r af, vaak zelfs in één zin. Soms gebruikt ze in de postvocale positie een Gooise r. Ze heeft zo van huis uit alle drie de varianten van de /r/ in haar repertoire. Dit maakt haar uitermate geschikt om als matched-guise spreker te gebruiken. De andere acht sprekers, die als afleiders fungeerden, waren allemaal woonachtig in of in de omgeving van Nijmegen. Wel waren ze allemaal in verschillende plaatsen verspreid over Nederland opgegroeid.

5.3 Luisteraars

Het luisteronderzoek is uitgevoerd in vier regio's. In iedere regio zijn ongeveer 15 proefpersonen uit een stad en 15 proefpersonen uit een dorp in het onderzoek betrokken (zie Figuur 1). Nadere informatie over de regio's, de plaatsen en de aantallen proefpersonen is te vinden in Tabel 2. De dorpen liggen telkens in de buurt van de bijbehorende stad. In Tabel 2 is heel compact ook wat informatie opgenomen over het r-gebruik in de regio's waaruit de luisteraars afkomstig zijn. Voor meer details verwijzen we naar Van Bezooijen (2005, 2006). Alle proefpersonen waren van het vrouwelijk geslacht, en tussen de 12 en 16 jaar oud (gemiddelde leeftijd 14.85 jaar). We hebben met opzet voor meisjes gekozen (en niet voor jongens), omdat zij een voortrekkersrol lijken te vervullen bij de expansie van de Gooise r (zie Van Bezooijen 2005). Alleen proefpersonen die geboren en opgegroeid zijn in de betreffende plaats, zijn meegenomen in de dataverwerking.

Figuur 1. Herkomst van de luisteraars. De steden zijn aangegeven met een grote stip, de dorpen met een kleine stip.

Tabel 2. Informatie over de luisteraars

Regio	r-gebruik	Plaats	Aantal ppn.
Friesland	Vrijwel uitsluitend tongpunt-r	Leeuwarden	17
		Zwaagwesteinde	13
Het Gooi	Alle varianten	Hilversum	16
		Laren	15
Zuidoost Gelderland	Huig r standaard, Gooise r in opkomst	Nijmegen	16
		Millingen aan de Rijn	14
Zuid Limburg	Vrijwel uitsluitend huig-r	Maastricht	15
		Urmond	15

5.4 Procedure

De luisteraars werd niet expliciet verteld dat het ging om een onderzoek naar oordelen over de verschillende uitspraakvarianten van de /r/. De instructie luidde als volgt:

Je hoort zo 12 meisjes die allemaal dezelfde tekst voorlezen. Ik zou graag willen weten hoe deze meisjes op je overkomen, wat je van hen vindt. Daarom vraag ik je een aantal vragen te beantwoorden. De eerste drie vragen beantwoord je door

een cijfer te geven. Kruis het cijfer aan dat het dichtst bij jouw mening ligt. Bij de vierde vraag moet je kiezen uit drie plaatjes. Per spreker beantwoord je dus vier vragen. Je beantwoordt de vragen terwijl je luistert. Succes!

De luisteraars vulden eerst gegevens in over hun leeftijd, geboorteplaats en de plaats waar ze waren opgegroeid. Daarna begonnen ze met het beantwoorden van vragen bij de fragmenten. Bij de eerste drie vragen moesten de proefpersonen hun mening geven op een 7-puntschaal en bij de vierde vraag moest er een keuze worden gemaakt uit drie plaatjes. Het ging om de volgende vier vragen:

1. Zou je zelf zo willen spreken? (1 = helemaal niet en 7 = heel graag)
2. Denk je dat dit meisje er leuk uitziet? (1 = nee, helemaal niet leuk en 7 = ja, heel leuk)
3. Welke cijfers denk je dat dit meisje haalt? (1 = heel lage cijfers en 7 = heel hoge cijfers)
4. In wat voor huis denk je dat dit meisje woont? (keuze tussen een foto van een flat, rijtjeshuis en een villa, zie Figuur 2).

Na het invullen van de vragen bij de twaalf fragmenten was er nog ruimte om opmerkingen te maken.

Figuur 2. Foto's bij de vraag 'In wat voor huis denk je dat dit meisje woont?'. Van links naar rechts flat, rijtjeshuis en villa.

De proefpersonen zijn benaderd via Hyves en websites van scholen. Op het moment dat we 60 ingevulde vragenlijsten per e-mail hadden ontvangen, hebben we de volgorde van de matched-guise fragmenten aangepast.

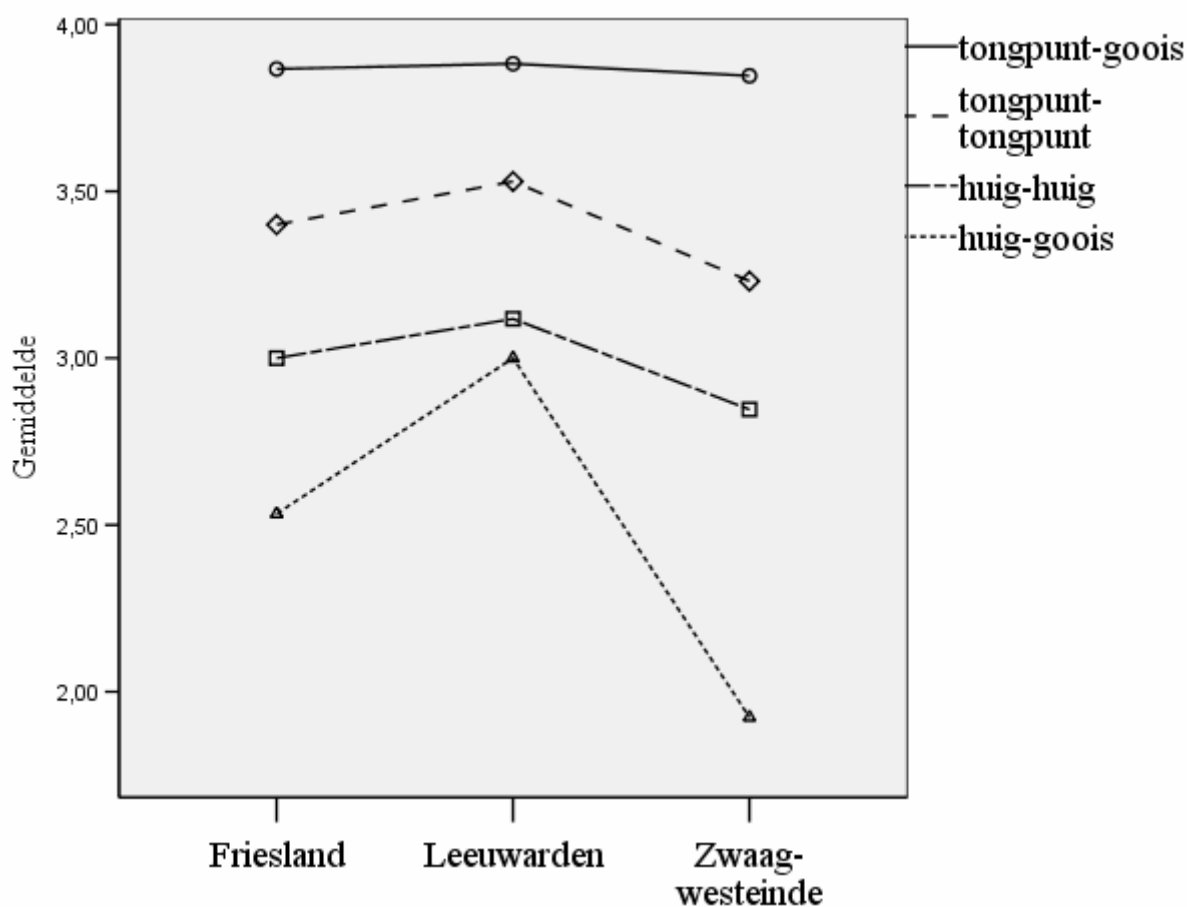
6. Resultaten

In dit onderzoek hebben we de oordelen van meisjes uit verschillende regio's over verschillende varianten van de /r/ vergeleken. De significantie van de verschillen tussen de oordelen is bepaald met behulp van de paired samples test, waarbij we een significantieniveau hebben aangehouden van 5%. Deze test is afzonderlijk per regio uitgevoerd. In de resultaten hebben we alleen de reacties meegenomen op de vier fragmenten die de matched-guise spreker heeft voorgelezen, en niet de reacties op de acht afleiders. In de bespreking van de resultaten concentreren we ons op de provincie Friesland en de twee plaatsen die we daar hebben onderzocht, namelijk Leeuwarden en Zwaagwesteinde. De andere regio's en plaatsen worden alleen af en toe genoemd als referentie.

6.1 Aantrekkelijkheid van de Gooise r

De aantrekkelijkheid van de verschillende varianten van de /r/ is vastgesteld door middel van de vraag ‘Zou je zelf zo willen spreken?’. In Figuur 3 staan de gemiddelde oordelen van de Friese luisteraars. Het betreft de oordelen op een 7-puntschaal. De waarden 1, 2 en 3 houden, in absolute zin, min of meer negatieve oordelen in, ‘4’ is de middelste, neutrale waarde, en de waarden 5, 6 en 7 houden min of meer positieve oordelen in. Merk op dat alle gemiddelde waarden in Figuur 3 op de negatieve helft van de schaal liggen. Belangrijker dan de absolute waarden zijn echter de relatieve waarden. Uit Figuur 3 kan worden opgemaakt dat de versie met vóór een klinker de tongpunt-r en ná een klinker de Gooise r (tg) in Friesland de hoogste scores krijgt, gevolgd door de versie met op beide posities een tongpunt-r (tt). Op de derde plaats staat de versie met op beide posities een huig-r (hh) en op de laatste plaats de versie met vóór een klinker een huig-r en ná een klinker een Gooise r (hg). Merk op dat de meisjes in Zwaagwesteinde veel negatiever hebben gereageerd op de combinatie huig-goois dan de Leeuwarder meisjes.

Met behulp van een paired samples test is gekeken welke verschillen tussen de vier versies significant zijn (Tabel 3). Voor Leeuwarden is er slechts één significant verschil: de tg-versie wordt significant positiever beoordeeld dan de hh-versie. Voor Zwaagwesteinde geldt dat de tt-, tg- en hh-versie alle drie significant positiever zijn beoordeeld dan de hg-versie. Wanneer er wordt gekeken naar de twee plaatsen samen, blijkt dat de twee tongpunt versies (tg en tt) beide positiever zijn beoordeeld dan de twee huig-versies (hh en hg). Concluderend kan worden gesteld dat de Friese meisjes het liefst Nederlands spreken met de typisch Friese tongpunt r, maar dan wel in combinatie met de moderne, Randstedelijke Gooise r. Het spreken van Nederlands met een huig-r wordt onaantrekkelijk gevonden, ook, of juist (in Zwaagwesteinde), wanneer die wordt gecombineerd met een Gooise r.

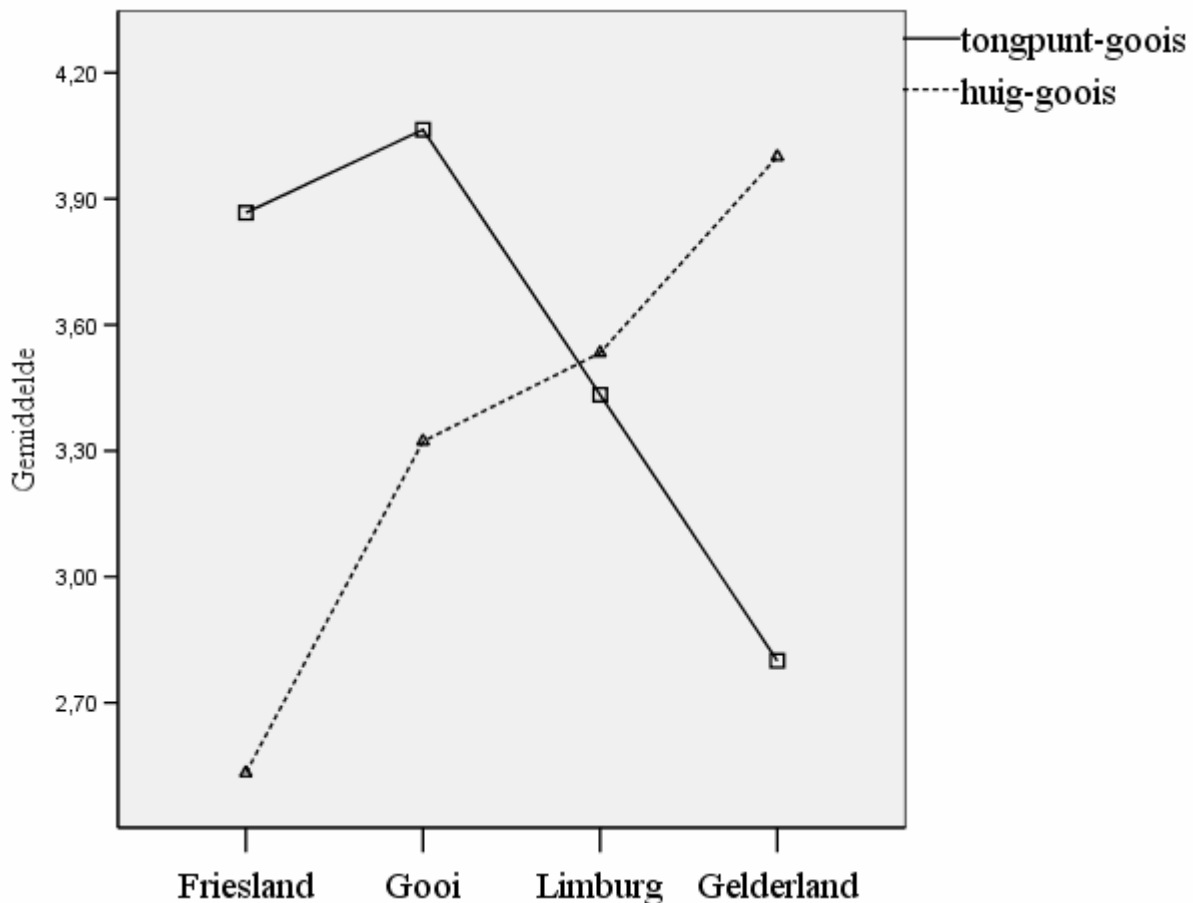

Figuur 3: Vraag ‘Zou je zelf zo willen spreken?’. Gemiddelde waarden voor de vier versies in Friesland, gemiddeld en apart voor de twee plaatsen. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

Tabel 3. Vraag ‘Zou je zelf zo willen spreken?’. tg = tong-goois, tt = tong-tong, hg = huig-goois, hh = huig-huig. * = significant verschil.

Plaats / Regio	tg-tt	tg-hh	tg-hg	tt-hh	tt-hg	hh-hg
Leeuwarden		*				
Zwaagwesteinde			*		*	*
Friesland		*	*	*	*	

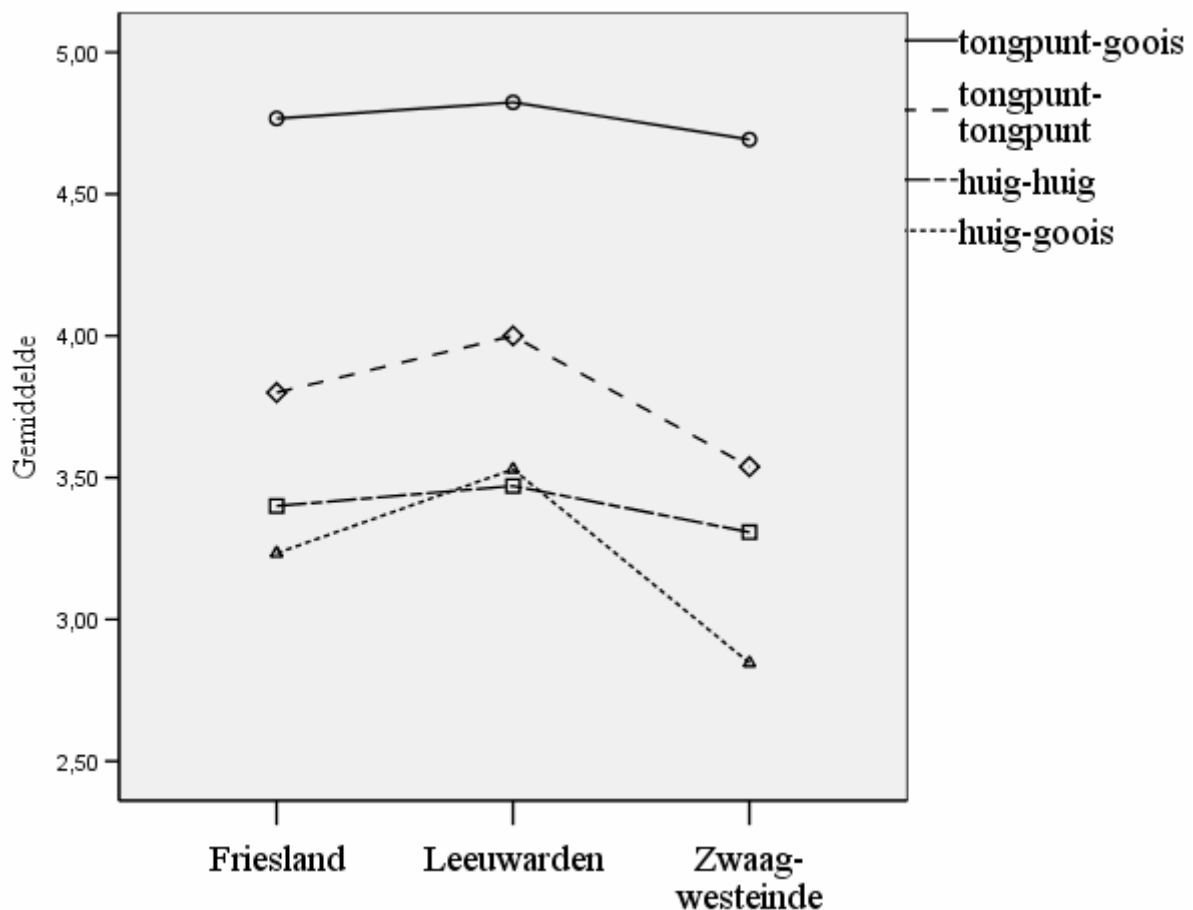
In Figuur 4 zijn de Friese oordelen over de twee versies met de Gooise r afgezet tegen de oordelen in de andere drie regio’s waar het onderzoek is uitgevoerd. De positieve reacties van de Friese meisjes op de tongpunt-gooise versie gecombineerd met de negatieve reactie op de huig-gooise versie is in wat afgezwakte vorm ook terug te vinden bij de meisjes uit het Gooi. De Friese meisjes lijken dus een randstedelijke smaak te hebben. De Limburgse meisjes maken weinig verschil tussen de twee Gooise r combinaties. De meisjes in Gelderland, ten slotte, vertonen het spiegelbeeld van Friesland en Het Gooi: ze zijn positief over de huig-gooise versie en negatief over de tongpunt-gooise versie.

Figuur 4: Vraag ‘Zou je zelf zo willen spreken’. Gemiddelde waarden voor de twee Gooise r versies per regio. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

6.2 Associaties van de Gooise r met het uiterlijk

Het spreken met verschillende ‘r-en wordt door kinderen wellicht geassocieerd met verschillende uiterlijke kenmerken. Uiterlijk is voor meisjes in de puberteit erg belangrijk. De associatie van de Gooise r met een leuk uiterlijk zou wellicht de populariteit van de Gooise r onder meisjes van deze leeftijd kunnen verklaren. We hebben de associaties van verschillende uitspraakvarianten van de /r/ met het uiterlijk van de spreker onderzocht met de vraag ‘Denk je dat dit meisje er leuk uitziet?’. In Figuur 5 staan de resultaten voor Friese meisjes. Opnieuw steken de oordelen over de tongpunt-gooise versie ver uit boven de andere versies en komt de tongpunt-tongpunt versie op de tweede plaats. Blijkbaar heerst bij de Friese meisjes het idee dat meisjes die spreken met een tongpunt-r, en dan vooral als die gecombineerd wordt met een Gooise r, er leuker uitzien dan meisjes die spreken met een huig-r. De twee huig-versies wekken de minst positieve associaties op met het uiterlijk van de spreker. De uitkomsten van de paired samples test (Tabel 4) bevestigen deze interpretatie.

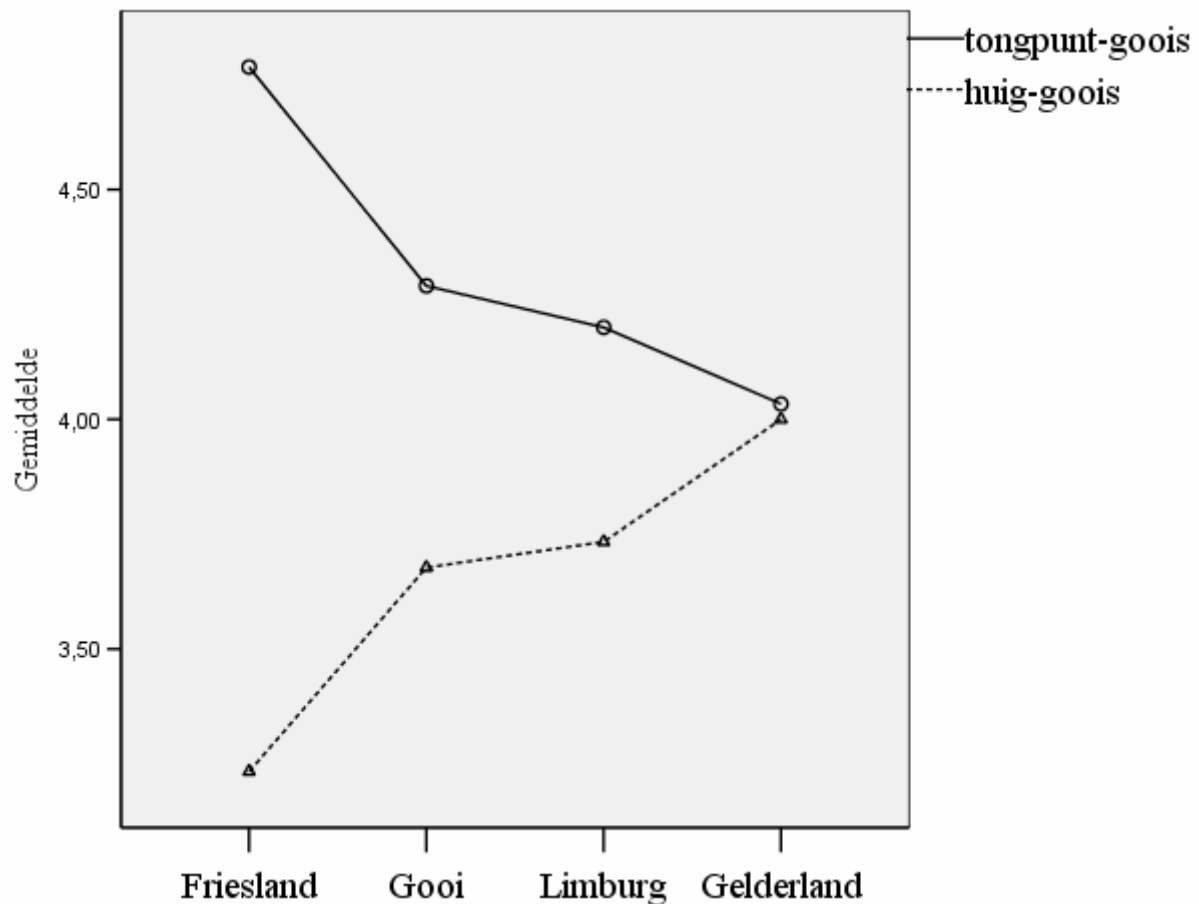

Figuur 5. Vraag ‘Denk je dat dit meisje er leuk uitziet?’. Gemiddelde waarden voor de vier versies in Friesland, gemiddeld en apart voor de twee plaatsen. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

Tabel 4. Vraag ‘Denk je dat dit meisje er leuk uitziet?’. tg = tong-goois, tt = tong-tong, hg = huig-goois, hh = huig-huig. * = significant verschil.

Plaats / Regio	tg-tt	tg-hh	tg-hg	tt-hh	tt-hg	hh-hg
Leeuwarden		*	*	*		
Zwaagwesteinde	*	*	*			
Friesland	*	*	*	*	*	

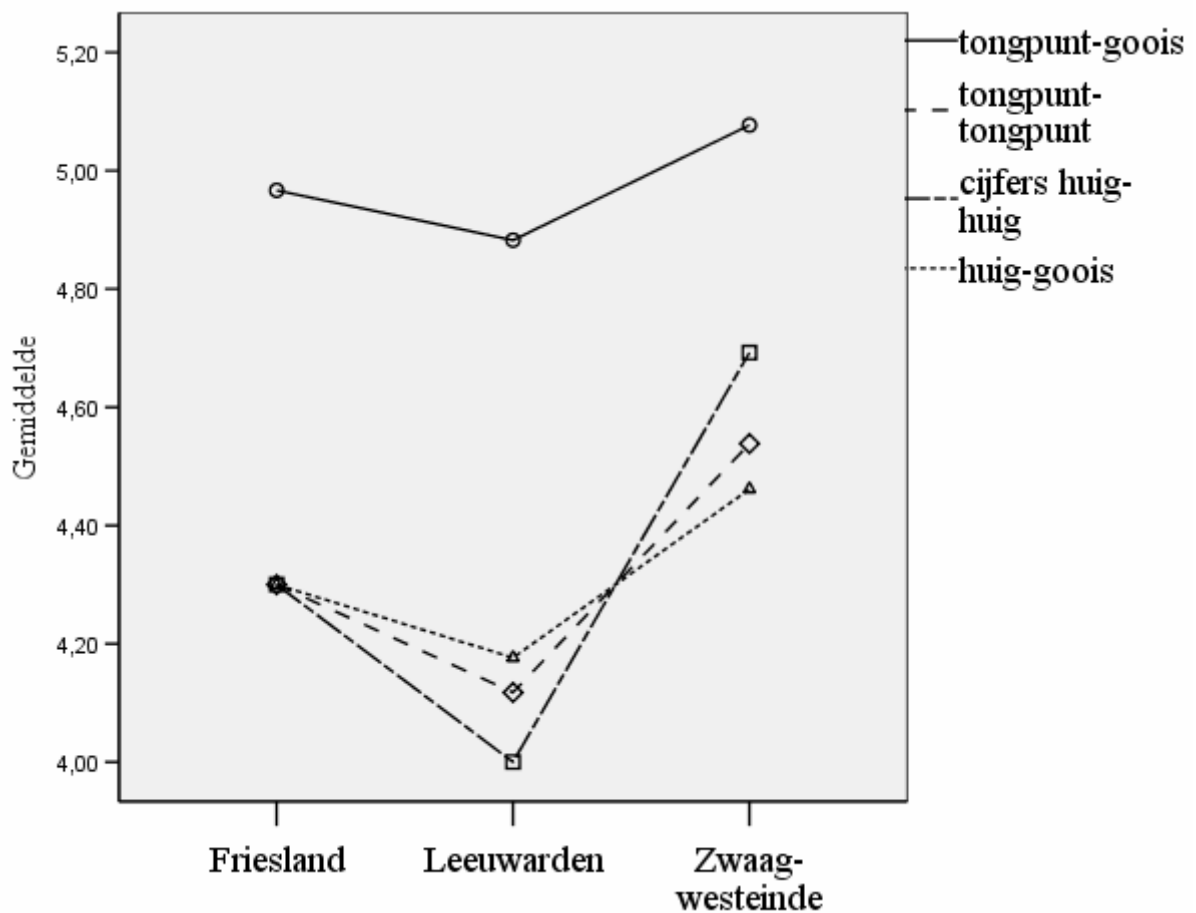
In Friesland wordt de spreekster als ze met een tongpunt-gooise r spreekt een veel leuker uiterlijk toegedicht dan wanneer ze met een huig-gooise r spreekt. Uit Figuur 6 kan worden opgemaakt dat in Het Gooi en Limburg dezelfde (significante) voorkeur wordt aangetroffen, zij het in een minder extreme vorm. Alleen in Zuidoost Gelderland is er geen significant verschil tussen de oordelen voor de twee Gooise versies.

Figuur 6. Vraag 'Denk je dat dit meisje er leuk uitziet?'. Gemiddelde waarden voor de twee Gooise r versies per regio. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

6.3 Associaties van de Gooise r met schoolprestaties

Het kan zijn dat het spreken met een bepaalde r niet alleen associaties oproept met het uiterlijk van de spreekster, maar wellicht ook met haar intellectuele bagage. In Figuur 7 staan de gemiddelde oordelen van de Friese meisjes op de vraag 'Welke cijfers denk je dat dit meisje haalt?'. Opnieuw verschillen de reacties afhankelijk van de uitspraak van de r. Ook nu weer krijgt de tongpunt-gooise versie de hoogste score. Met andere woorden, de spreekster maakt op de Friese luisteraars de meest intelligente indruk als ze met een prevocale tongpunt r en een postvocale Gooise r spreekt. De scores voor de andere drie versies liggen dicht bij elkaar. Uit de paired samples test (Tabel 5) blijkt dan ook dat alleen oordelen voor de tongpunt-gooise versie significant afwijken van de oordelen voor de andere versies, en dan nog alleen in Leeuwarden en de regio Friesland als geheel.

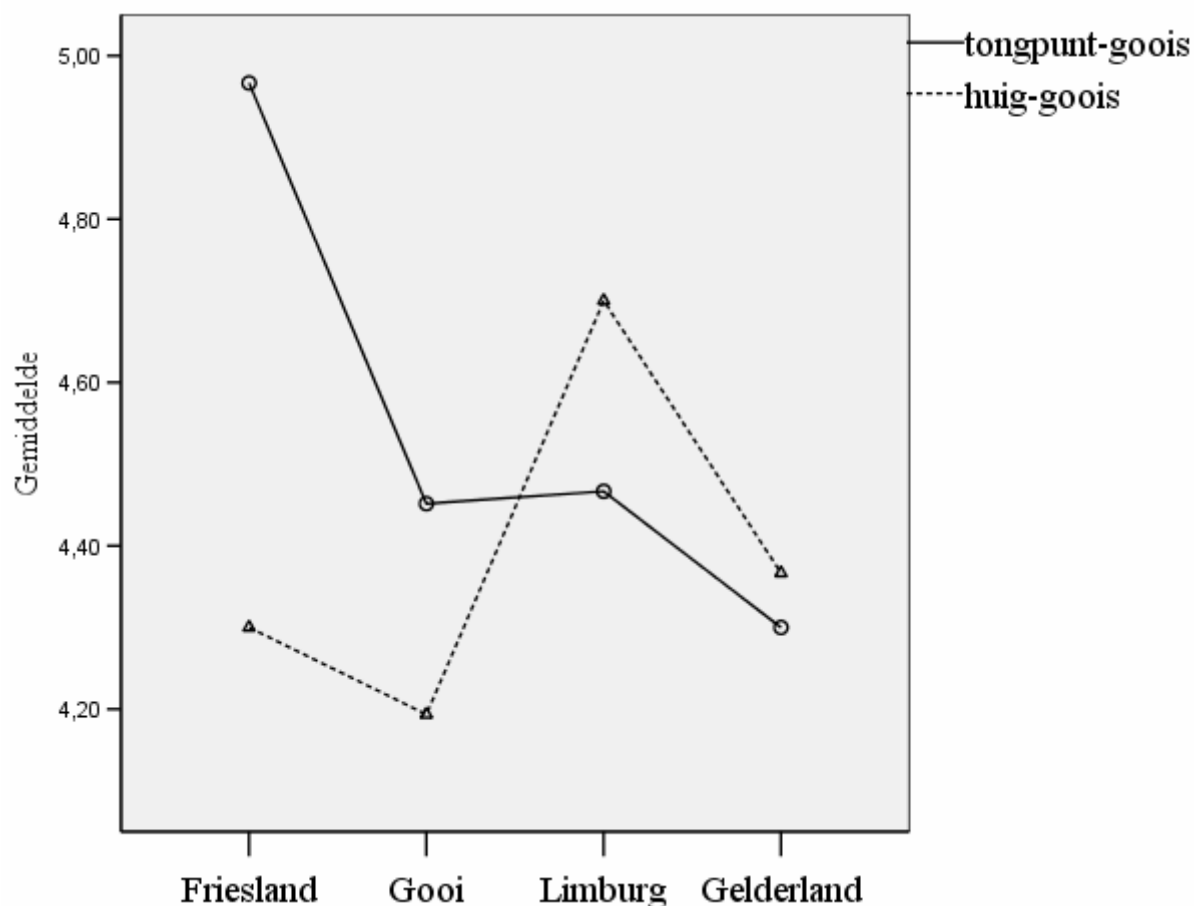

Figuur 7. Vraag ‘Welke cijfers denk je dat dit meisje haalt?’. Gemiddelde waarden voor de vier versies in Friesland, gemiddeld en apart voor de twee plaatsen. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

Tabel 5. Vraag ‘Welke cijfers denk je dat dit meisje haalt?’. tg = tong-goois, tt = tong-tong, hg = huig-goois, hh = huig-huig. * = significant verschil.

Plaats / Regio	tg-tt	tg-hh	tg-hg	tt-hh	tt-hg	hh-hg
Leeuwarden		*	*			
Zwaagwesteinde						
Friesland	*	*	*			

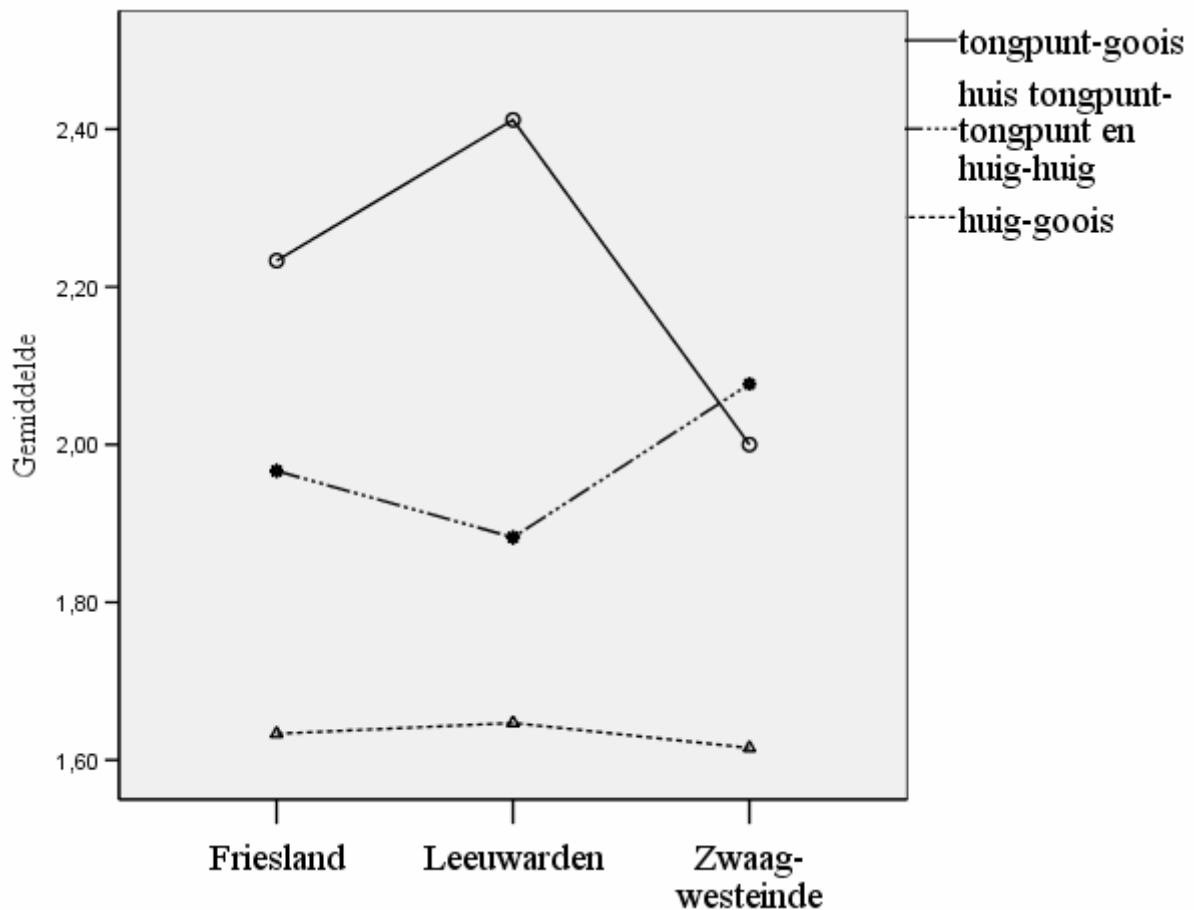
In Figuur 8 staan de resultaten van alle regio's. Daaruit blijkt dat niet alleen de luisteraars in Friesland maar ook die in Het Gooi het stereotiepe idee hebben dat iemand met de tongpunt-gooise variant hogere cijfers haalt dan iemand met een huig-gooie variant. Het omgekeerde geldt voor Gelderland en Limburg. De verschillen zijn echter alleen significant voor Friesland.

Figuur 8. Vraag 'Welke cijfers denk je dat dit meisje haalt?'. Gemiddelde waarden voor de twee Gooise r versies per regio. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

6.4 Associaties van de Gooise r met behuizing

De vorige twee vragen hadden betrekking op persoonlijke kenmerken van de spreekster zelf, of ze er leuk uitziet en of ze het goed doet op school. De associaties met de sociale achtergrond van de spreekster, die eerder betrekking heeft op de sociale positie van haar ouders, zijn gemeten met de vraag 'In welk huis denk je dat dit meisje woont?'. Er moest gekozen worden uit drie foto's, waarbij flat de goedkoopste wooncategorie vertegenwoordigde (1 punt), het rijtjeshuis de middelste wooncategorie (2 punten) en de villa de duurste wooncategorie (3 punten). In Figuur 9 staan de gemiddelde oordelen van de Friese luisteraars. De meisjes uit Leeuwarden kennen de duurste behuizing toe aan de tongpunt-gooise versie. Dit geldt niet voor Zwaagwesteinde. Daar krijgen drie versies een bijna gelijke score, alleen de huig-gooise versie krijgt een lagere score. Uit de paired samples test (Tabel 6) blijkt dat voor Leeuwarden de score voor de tongpunt-gooise variant afwijkt van alle andere versies. Voor Zwaagwesteinde zijn er geen verschillen tussen de vier versies gevonden. De regio als geheel geeft een verschil aan tussen de huig-gooise versie met alle andere versies. Een spreker van deze variant wordt geassocieerd met een minder goede woning.

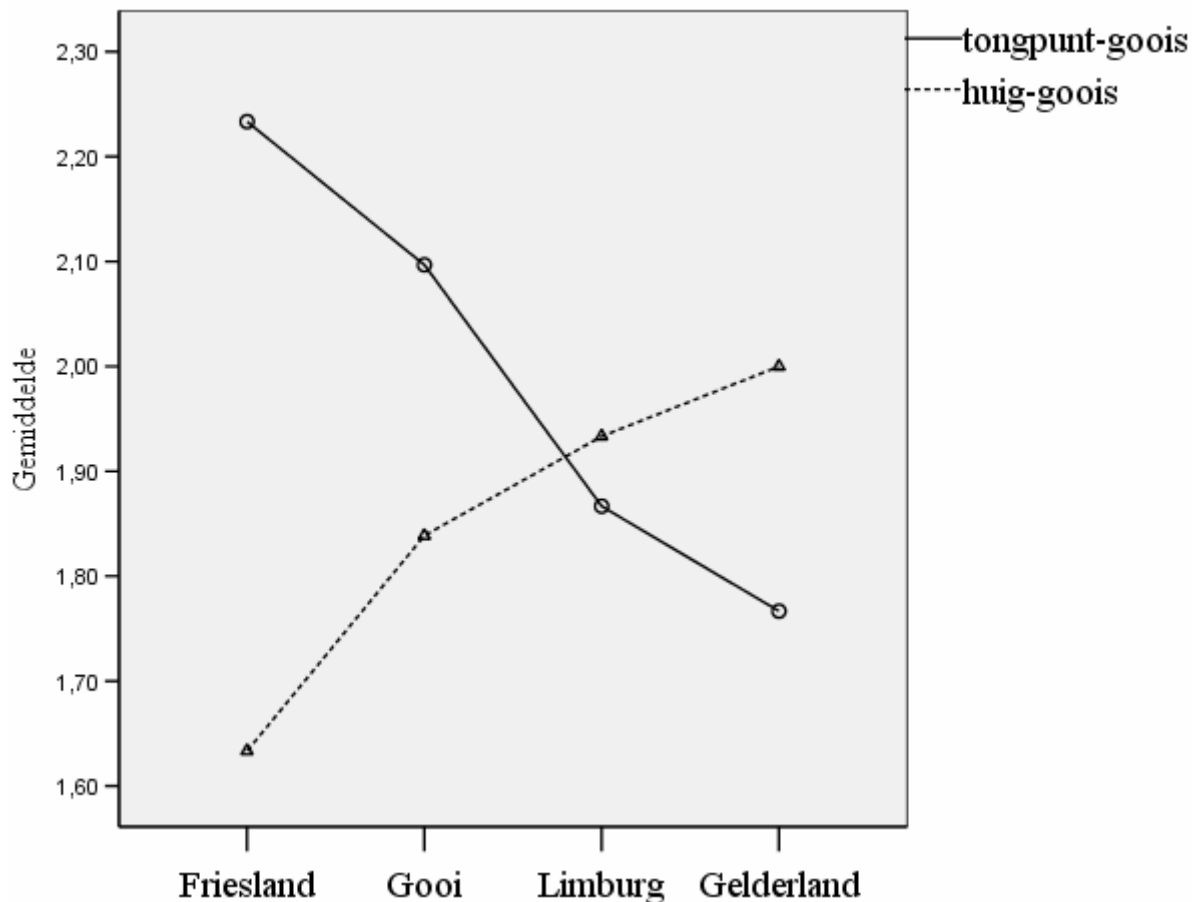

Figuur 9. Vraag 'In welk huis denk je dat dit meisje woont?'. Gemiddelde waarden voor de vier versies in Friesland, gemiddeld en apart voor de twee plaatsen (de oordelen over de huig-huig versie en de tongpunt-tongpunt versie vielen samen). Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

Tabel 6. Vraag 'In welk huis denk je dat dit meisje woont?'. tg = tong-goois, tt = tong-tong, hg = huig-goois, hh = huig-huig. * = significant verschil.

Plaats / Regio	tg-tt	tg-hh	Tg-hg	tt-hh	tt-hg	hh-hg
Leeuwarden	*	*	*			
Zwaagwesteinde						
Friesland			*		*	*

Figuur 10 laat zien dat de tongpunt-gooise versie in Friesland en Het Gooi positievere oordelen krijgt dan de huig-gooise versie. Voor Zuid Limburg en Zuidoost Gelderland geldt het omgekeerde. Alleen in de Friesland is er een significant verschil tussen de twee Gooise versies. Een spreker van de tongpunt-gooise variant woont volgens de luisteraars op betere stand dan een spreker van de huig-gooise variant.

Figuur 10. Vraag ‘In wat voor huis denk je dat dit meisje woont?’. Gemiddelde waarden voor de twee Gooise r versies per regio. Hoe hoger de waarde, hoe positiever het oordeel.

7. Conclusie en discussie

Centraal in dit onderzoek stond de houding van Friese meisjes tegenover het Nederlands gesproken met de Gooise r. Daarbij hebben we de Gooise r vergeleken met de oudere varianten van de /r/, namelijk de huig-r en de tongpunt-r. We hebben ook gekeken hoe de houding ten opzichte van de Gooise r in Friesland zich verhoudt tot de houding in Het Gooi, Zuidoost Gelderland en Zuid Limburg.

We hebben de algemene aantrekkelijkheid van de Gooise r bepaald aan de hand van de vraag ‘Zou je zelf zo willen spreken?’ Hoewel de Gooise r in Friesland vrijwel niet voorkomt bij kinderen, geven de meisjes in ons onderzoek aan de Gooise r graag te willen gebruiken als ze Nederlands spreken. Deze Gooise r, die alleen kan voorkomen in postvocale positie, dient dan wel te worden gecombineerd met de standaard Friese prevocale tongpunt-r. Dezelfde voorkeur troffen we aan bij de meisjes in Het Gooi, waar de Gooise r al standaard is. In beide regio’s is er een sterke afkeur voor de huig-gooise variant. Het omgekeerde geldt voor Zuidoost Gelderland, waar de verspreiding van de Gooise r, ten koste van de huig-r, al redelijk ver gevorderd is, maar nog niet voltooid. Daar vonden we een positieve houding tegenover de huig-gooise variant en een negatieve tegenover de tongpunt-gooise variant. In Limburg was er geen voorkeur voor de Gooise r, maar de luisteraars stonden er ook niet negatief tegenover. Het is duidelijk dat de houding tegenover de Gooise r samenhangt met de regio van herkomst van de persoon.

De Gooise r - tongpunt r combinatie kreeg niet alleen hoge scores van de Friese meisjes op de schaal ‘Zou je zelf zo willen spreken?’. Daarnaast riep deze uitspraakcombinatie positieve associaties op met het uiterlijk van de spreker, haar schoolprestaties en haar woonsituatie. Deze uitkomsten van het onderzoek lijken erop te wijzen dat er geen obstakels zijn voor de verspreiding van de Gooise r in het Nederlands gesproken in Friesland. Het aantal kinderen dat zich vanuit Gooise-r-sprekende gebieden zal vestigen in Friesland kan invloed hebben op de mate en het tempo van deze verspreiding (zie Sectie 4). Kinderen uit de Randstad hebben vaak prestige. Om ‘erbij te horen’ zouden Friese kinderen hun spraakgedrag kunnen nabootsen. Ook de rol van de media dient niet te worden uitgevlakt. In het verleden is in dit verband vaak gewezen op het belang dat de liedjes van het kinderkoor *Kinderen voor Kinderen* hebben gespeeld. In deze liedjes is de Gooise r goed te horen. Van de Velde stelt: “Kinderen in het hele land horen deze liedjes en zingen mee. Daarbij bootsen ze de uitspraak na, inclusief de /r/” (1996: 128). In linguïstisch opzicht zijn er in ieder geval geen obstakels voor de verspreiding van de Gooise r. Ieder kind kan een Gooise r uitspreken (dit in tegenstelling bijvoorbeeld tot de tongpunt-r). Bovendien kan de Gooise r gezien worden in het licht van een algemene tendens naar reductie van de postvocale /r/. Deze tendens is ook te vinden in andere Germaanse talen. In het Brits-Engels wordt de /r/ in deze positie zelfs helemaal niet meer uitgesproken; uit onderzoek van Foulkes en Docherty (2001) blijkt dat de labiodentale approximant zich in rap tempo verspreidt ten koste van de alveolaire realisatie. Onze verwachting is dat uiteindelijk ook in Friesland de Gooise r de standaard /r/ wordt in het Nederlands. Over de vraag of de Gooise r ook in het Fries zal infiltreren, durven wij vooralsnog geen uitspraak te doen.

Referenties

- Bezooijen, R. van (1993), Verschillen in Toonhoogte: Natuur of Cultuur? *Gramma/TTT*, 2, 165-179.
- Bezooijen, R. van (2005), Approximant /r/ in Dutch: Routes and feelings, *Speech Communication*, 47, 15-31.
- Bezooijen, R. van (2006), *Het raadsel van de ratelaar. Rondom de r in het Leewarders en het Fries*, Leeuwarden.
- Bezooijen, R. van, S. Kroezen. & R. van den Berg (2002), Front approximant /r/. A new and vigorous change in Dutch”, in: H. Broekhuis en P. Fikkert (reds.) *Linguistics in the Netherlands*, 1-11, Amsterdam / Philadelphia.
- Bezooijen, R. van & C. Giesbers (2003), Breekt ie echt dooj? De verspreiding van de Gooise r in het Standaard Nederlands, in J. Stroop (red.), *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een Taal*, Amsterdam.
- Booij, G. (1995), *The phonology of Dutch*, Oxford.
- Duijff, P. (2002), *Fries en Stadsfries*, Den Haag.
- Foulkes, P., Docherty, G., 2001. Variation and change in British English /r/, in: Van de Velde, H., Van Hout, R. (Eds.), *r-atics. Sociolinguistic, Phonetic and Phonological Characteristics of /r/*. Institut des Langues Vivantes et de Phonétique, Université Libre de Bruxelles, pp. 27–43.

Haeringen, C.B. van (1924), Eenheid en nuance in beschaafd-Nederlandsche uitspraak, *De Nieuwe Taalgids*, 18, 65-90.

Kloeke, 1938 G.G. Kloeke, Haagse volkstaal uit de achttiende eeuw, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 57 (1938), pp. 15–56.

Labov, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia.

Ladefoged, P. & I. Maddieson (1986), *Some of the sounds of the world's languages*, Los Angeles.

Lambert, W.E., R.C. Hodgson, R.C. Gardner, & S. Fillenbaum, S. (1960), Evaluational reactions to spoken languages, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44-51.

Meertens, P. (1938), De radio en de uitspraak van het Nederlands, *Logopaedie en Phoniatrie*, 10, 53-56.

Mees, I. & B. Collins (1982), A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association*, 12, 2–12.

Popkema, J. (2006), *Grammatica Fries*, Utrecht.

Reenen, P. van (1994), Driemaal /r/ in de Nederlandse dialecten. *Taal en Tongval*, speciale uitgave 7, 54–72.

Rietveld, A. & V. van Heuven (1997), *Algemene Fonetiek*, Bussum.

Stroop, J. (1998), *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*, Amsterdam.

Toorn, M.C. van den (1992), *De tweede wereldoorlog en het Nederlands van nu*. Nijmegen University Press, Nijmegen.

Velde, H. van de (1996) *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935–1993)*. Dissertation Nijmegen University.

Vieregge, W.H. & A.P.A. Broeders, (1993), Intra- en interspeaker variation in /r/ in Dutch. *Proceedings Eurospeech '93. Third European Conference on Speech Communication and Technology*, 267-270.